

ЗМІСТ

ПРОЛОГ. Про гобітів і про інші цікавинки.....	7
БРАТСТВО ПЕРСНЯ.....	35
КНИГА ПЕРША	37
I Довгоочікувана гостина.....	38
II Тінь минулого.....	76
III Троє — це вже загін	116
IV Навпростець по гриби.....	152
V Змову викрито	173
VI Праліс	192
VII У домі Тома Бомбадила	215
VIII Туман понад Курганними Пагорбами.....	235
IX Під вивіскою «Брикливий поні»	259
X Бурлака.....	282
XI Ніж у темряві	304
XII Втеча до Броду.....	339
КНИГА ДРУГА.....	371
I Багато зустрічей	372
II Рада в Ельронда.....	406
III Перстень вирушає на Південь.....	462
IV Мандри в темряві	501
V Міст Кгазад-дґуму	543
VI Лотлорієн	562
VII Люстерко Ґаладріель.....	596
VIII Прощання з Лорієном	620
IX Велика Ріка	642
X Братство розпадається	667
МАПИ	689

РОЗДІЛ 1

ДОВГООЧІКУВАНА ГОСТИНА

Коли пан Більбо Торбин із Торбиного Кута оголосив, що незабаром святкуватиме свій сто одинадцятий день народження і влаштує особливо пишну вечірку, в Гобітові збурилися балачки та почуття.

Більбо був дуже багатий і вельми незвичайний гобіт, котрий уже шістдесят літ правив за ширську дивовижу — відколи в неймовірний спосіб зникнув і несподівано повернувся. Багатство, яке він надбав під час мандрів, уже стало на ту пору місцевою легендою, і, хоч би що там казали літні мешканці Ширу, серед гобітів побутувало вірування, ніби Пагорб у Торбиному Куті цілий перекроєний тунелями, а в них напхано напхано скарбів. І якби й цього ще було замало для слави, то тривала життєва енергія пана Торбина викликала неабиякий подив. Час зазвичай виснажує, та на нашому героєві він, здається, майже не позначився. У дев'яносто пан Торбин виглядав так самісінько, як і у п'ятдесят. Коли йому виповнилося дев'яносто дев'ять, про Більбо казали, що він *гарно зберігся*, проте ближчою до істини була би фраза «не змінився». Траплялись і такі, хто хитав головою та вважав, що і з добром можна переборщити: їм здавалося несправедливим, що комусь одному дістались і вічна молодість (це було очевидно), і невичерпне багатство (це було ймовірно).

«За це доведеться розплачуватися, — казали вони. — Це не природно і колись неодмінно завдасть клопоту!»

Проте наразі клопоти ще не надійшли, а пан Торбин не скупився на гроші, тож більшість мешканців воліла пробачити йому його чудасії та щасливу фортуна. Він і далі час од часу зустрічався з родичами (крім Саквілів-Торбинів, звісно) й мав чимало палких прихильників серед гобітів із бідних і незначних родин. Але близьких друзів у Більбо не було, аж доки почали підростати декотрі його молодші двоюрідні брати.

Найстаршим серед них — і улюбленцем Більбо — був юний Фродо Торбин. Коли Більбо виповнилося дев'яносто дев'ять, він обрав Фродо своїм спадкоємцем і привів до себе в Торбин Кут, уцент розбивши сподівання Саквілів-Торбинів. Виявилося, що Більбо та Фродо народилися в один день — 22 вересня. «Найліпше тобі перебратися сюди й жити тут, Фродо, хлопчику мій, — сказав якимось Більбо, — тоді нам зручно буде влаштовувати спільні вечірки з нагоди наших уродин». Фродо на той час мав *надцять* років — так гобіти говорили про безвідповідальних молодиків двадцяти з хвостиком років, тобто тих, чий вік перевищував дитячий, але не сягав тридцять третьої річниці.

Збігло ще дванадцять літ. Торбини щороку бучно святкували в Торбиному Куті свої дні народження; та цьогоріч усі зрозуміли, що на осінь заплановано щось цілком виняткове. Адже Більбо виповниться *сто одинадцять*, а 111 — вельми цікаве число та

дуже поважний вік для гобіта (сам Старий Тук дожив лише до 130 років); тим часом Фродо матиме *тридцять три*, а 33 — число особливе — вік, коли гобіт «стає дорослим».

У Гобітові й у Поріччі язика працювали щосили, і чутки про майбутню подію розлетілися цілим Широм. Життя і вдача пана Більбо Торбина вкотре стали головною темою для розмов, і найстарші гобіти раптом виявили, що їхні спогади здобули популярність.

Ніхто не мав таких уважних слухачів, як Гем Грунич, якого всі називали Батечком. Він «виступав» у «Гілці плюща» — невеликому заїзді на порічнлянській дорозі — й говорив із неабияким знанням справи, бо впродовж сорока років доглядав сад у Торбиному Куті, а до того допомагав виконувати ту саму роботу старому Гольманові. Тепер, коли Батечко теж уже постарів і йому докучав біль у суглобах, продовжувати справу взявся його наймолодший син — Сем Грунич. І батько, й син мали гарні дружні стосунки з Більбо та Фродо. А жили Груничі на самому Пагорбі, в домі під номером 3 на Торбиновому Узвозі, якраз під Торбиним Кутом.

— Дуже славний і гречний доброгобіт, оцей наш пан Більбо, скажу я вам, — оголосив Батечко.

І достоту мав рацію: Більбо був із ним дуже чемний, звертався до нього: «Пане Гемфасте», — і постійно радився щодо вирощування овочів — а в питаннях вирощування «коренеплодів», зокрема картоплі, ціла околиця (і сам він також) визнавала Батечка найвпливовішим авторитетом.

— А який той Фродо, що в нього живе? — запитав Старий Придубень із Поріччя. — Прізвище-бо в нього «Торбин», але сам він, подекують, більш як наполовину Брендіцап. Мене дивує, навіщо будь-кому з Тор-

бинів із Гобітова шукати жінку аж у Цапокраї, де такий дивний народ.

— А чого тут дивуватися? — вставив свої п'ять копійок Татко Двоніг (найближчий Батечків сусіда). — Адже вони живуть із протилежного боку ріки Брендівинної, ще й під самим Пралісом. А місце там темне й недобре, якщо вірити бодай половині всіх байок про нього.

— Твоя правда, Татку! — сказав Батечко. — Не те, щоби Брендіцапи з Цапокраю жили власне у Пралісі, проте народець вони таки дивний — це точно. Цяцькаються з човнами на тій великій ріці, а гобітам це геть не личить. Кажу вам: воно й не дивно, що з того вийшов отакий клопіт. Але хай там як, а панич Фродо — славний молодий гобіт, із котрим можна незле потеревенити. Дуже схожий на пана Більбо, й не тільки з вигляду. Зрештою, батько його все-таки з Торбинів. Пан Дрого був достойним і поштивим гобітом, — про нього мало що можна було розповісти, доки він утопився.

— Утопився? — перепитало відразу декілька голосів.

Звісно, всі й раніше чули цю та інші таємничі плітки, проте гобіти мають пристрасть до родинних історій, тож готові слухати їх знову і знову.

— Ну, таке переповідають, — сказав Батечко. — Бачте, пан Дрого оженився на бідолашній панні Первоцвіті Брендіцап. Вона була двоюрідною сестрою нашого пана Більбо за материною лінією (бо її матір була наймолодшою донькою Старого Тука), а пан Дрого — його троюрідним братом. Виходить, панич Фродо є його двоюрідним і троюрідним братом, себто родичем — хоч круть хоч верть, як то кажуть, якщо ви розумієте, про що я. Тож якось пан Дрого навідався до Бренді-дому до свого тестя, старого пана Ёрбадока, як то частенько бувало

після його одруження (адже Дрого любив гарно попоїсти, а старий Горбадок умів казково частувати), і поплив *кататися човном* по ріці Брендівинній, і там він та його дружина втопились, покинувши бідолоашного панича Фродо ще зовсім дитиною. Отак-от.

— Я чув, що вони взялися за весла після вечері, щоби поплавати при місячному світлі, — сказав Старий Придубень, — і що човен потопила насамперед вага Дрого.

— А я чув, що то дружина його штовхнула, а потому він затяг її за собою, — сказав Пісковик, мірошник із Гобітова.

— Не варто вірити всьому, що чуєш, Пісковіку, — сказав Батечко, котрому мірошник не дуже подобався. — Дурниці — ті балачки про штовхання та затягання. Човни — всім відомо — і так штука доволі ненадійна, навіть для тих, хто сидить спокійно, не шукаючи біди на свою голову. Хай там як, а панич Фродо залишився тоді сиротою і без засобів для існування серед тих, як ви зволіли висловитися, дивних цапокрайців, бо виростили його таки у Бренді-домі. Справжнісінька тобі заяча нора, як не крути. Старий пан Горбадок завжди тримав при собі щонайменше дві сотні родичів. Пан Більбо за ціле своє життя не зробив, певно, добрішого вчинку, ніж тоді, коли вирятував звідти юнака і повернув назад, до пристойного товариства.

Ото вже, думаю, Саквілі-Торбини побивалися. Вони було подумали, що Торбин Кут перепаде їм, іще того разу, коли Більбо кудись подався і його вважали мертвим. Та от він повертається і наказує їм забиратися геть, а сам ото живе й живе, ніби не старіє ні на день, мнугая йому літа! І раптом у нього знаходиться спадкоємець, та ще й папери оформлено так, що комар нося

не підточить. Тепер, сподіваймося, Саквілям-Торбинам не бачити Торбиного Кута зсередини, як власних вух.

— Чував я, ніби десь у тому Куті грошей наскладано, хоч греблю гати, — мовив чужинець, котрий навідався сюди у справах із Міхоритова, що в Західній Чверті. — Подейкують, що ціла верхівка вашого пагорба перерита тунелями, заставленими скринями із золотом, сріблом і з дорогими цяцьками.

— Тоді ти чув більше, ніж я можу тобі розповісти, — відказав Батечко. — Про *дорогі цяцьки* я нічого не знаю. Пан Більбо не скупий на гроші, і їх йому, здається, не бракує, та щоби тунелі копати — того не знаю. Я бачив пана Більбо, коли той повернувся: ні багато ні мало шістдесят років тому — тоді я був іще парубком. Незадовго перед тим я пішов у підмайстри до старого Гольмана (він був двоюрідним братом мого батька), а той узяв мене до Торбиного Кута допомагати йому стерегти город, доки тривав розпродаж: аби не тинявся ніхто і не топтав городини. Аж тут, у розпал торгів, на Пагорб зійшов сам пан Більбо, ведучи поні, нав'юченого дуже великими торбами та кількома скринями. Не сумніваюся, що у більшості з них був скарб, який потрапив йому до рук у чужих краях, де, кажуть, є цілі гори золота. Проте всього того було не аж так багато, щоби заповнити тунель. Але мій син Сем розповість про це ліпше за мене. Він знає Торбин Кут, як свої п'ять пальців. Схиблений на історіях про давні часи, тож і слухає всі оповіді пана Більбо. Той навіть навчив Сема грамоти — не маючи лихого наміру, прошу завважити, тому, сподіваюся, нічого лихого з того й не вийде. *Ельфи і дракони!* — сказав я синові. — *Капуста й картопля — це для нас із тобою ліпше. Не пхайся у справи розумніших за себе, бо вскочиш у халепу, з якої не вишкребешся,* —

сказав я йому. Та й іншим можу порадити, — докинув він, зиркнувши на незнайомця та мірошника.

Проте своїх слухачів Батечкові переконати не вдалося. Легенда про багатство Більбо на ту пору вже надто міцно засіла в головах молодого покоління гобітів.

— Еге ж, але він, певно, потроху докладав до того, що привіз попервах, — заперечив мірошник, висловивши загальну думку. — Його частенько не буває вдома. А подивіться-но на чужоземців, котрі навідуються до нього: гноми, що приходять уночі, й той старий мандрівний штукар, Гандальф, і всі інші. Кажі собі, що хочеш, Батечку, але Торбин Кут — дивне місце, і мешканці його — диваки.

— І ти можеш казати, що *тобі* схочеться, про те, про що знаєш не більше, ніж пан Пісковик про плавання на човнах, — відрубав Батечко, котрому мірошник зараз подобався навіть менше, ніж зазвичай. — Якщо там і дивне місце, то ми в цих краях можемо стерпіти бодай трохи дивності. Тут поблизу є такі, хто не запропонував би і кухля пива приятелеві, навіть якби жив у норі зі золотими стінами. А в Торбиному Куті все роблять, як годиться. Наш Сем каже, що на вечірку запросять усіх, і там будуть подарунки — зауважте: подарунки для всіх — уже цього місяця.

Тим місяцем був вересень, і то дуже погожий. За день чи два поширилася чутка (ймовірно, її вигадав усезнайко Сем), що на святі буде феєрверк, до того ж такий, якого в Ширі не бачили вже майже століття, відколи помер Старий Тук.

Час збігав, і Заповітний День наближався. Одного вечора чудернацька з вигляду підвода, навантажена

чудернацькими з вигляду пакунками, вкотилася до Гобітова і погуркотіла вгору Пагорбом — до Торбиного Кута. Приголомшені гобіти визирали з освітлених дверей і здивовано витріщалися на неї. Підводою, співаючи дивних пісень, правили чужоземці — гноми з довгими бородами й у капелюхах по самі очі. Кілька з них залишилось у Торбиному Куті. Наприкінці другого тижня вересня через Поріччя з боку мосту на Брендівинній серед білого дня надїхав інший віз. На ньому сидів один старець. Він був одягнутий у синій гостроверхий капелюх, у довгий сірий плащ і у сріблястий шарф. Мав довгу білу бороду та густі-прегусті брови, які визирали з-під крис капелюха. Гобітенята з цілого Гобітова бігли за возом аж до самого Пагорба. Діти добре вгадали: віз було наладовано феєрверками. Перед парадним входом до оселі Більбо старець почав усе це розвантажувати: серед речей були чималі коробки з феєрверками різних видів і форм, кожна з яких було позначено великою червоною літерою «Г» — **Г** — й ельфійською руною **Ǝ**.

То, певна річ, було Гандальфове тавро, а старець — то, власне, і був сам Гандальф Чарівник, котрий у Ширі зажив передовсім слави майстра вогню, диму та світла. Насправді ж труди його були значно важчі та більш небезпечні, проте ширці нічого про них не знали. Для них він був просто додатковою «привабою» Вечірки. Цим і пояснювався захват дітлашні. «Г — це гратуляції!» — вигукували вони, а старий усміхався. Гобітенята відразу впізнали Гандальфа, хоча він з'являвся в Гобітові лише час од часу й ніколи не затримувався надовго; та ні вони, ні найстарші їхні родичі не бачили раніше його дійств із феєрверками, які до того відбувалися хіба в легендарному минулому.

Коли старий із допомогою Більбо та кількох гномів нарешті завершив розвантажувати віз, Більбо роздав малим глядачам по кілька монет, але, на їхнє превелике розчарування, дітям не перепало жодної петарди чи хлопавки.

— А тепер гайда звідсіля! — сказав Гандальф. — Матимете їх удосталь, коли настане час.

Потому він разом із Більбо зник в оселі, й двері за ними зачинилися. Дітлахи якусь часину марно витріщалися на двері, а потому розійшлися хто куди, почуваячись так, ніби день Вечірки не настане ніколи.

Більбо і Гандальф сиділи собі в Торбиному Куті в невеликій кімнаті при відчиненому віконці, що виходило на захід, у сад. Надвечір'я було ясне та спокійне. Червінню і золотом палахкотіли квіти: левкої, соняхи та настурції, які пообвивали дернові стіни й зазирали до круглих вікон.

— Який барвистий у тебе сад! — мовив Гандальф.

— Так, — відказав Більбо. — Правду кажучи, я дуже люблю і його, й цілий наш старий добрий Шир, але, гадаю, мені потрібна відпустка.

— Отже, ти не відмовився від свого задуму?

— Таки ні. Я ухвалив це рішення багато місяців тому, й відтоді нічого не змінилося.

— Що ж, гаразд. Тоді годі про це. Тримайся свого задуму — та дивися: до останнього! — і, сподіваюся, так буде найкраще і для тебе, і для всіх нас.

— Я теж сподіваюся. Хай там що, а я збираюся гарно розважитись у четвер і зіграти свій невеличкий жарт.

— Цікаво, кому буде смішно... — зітхнув Гандальф, хитаючи головою.

— Побачимо, — відповідь Більбо.

Наступного дня кілька візків знову покотилось угору Пагорбом, а потому нові — ще і ще. Спершу дехто нарікав на «нехтування місцевих», але того-таки тижня з Торбиного Кута посипалися замовлення на всілякі наїдки, витребеньки та предмети розкоші, які тільки можна було надибати в Гобітові, Поріччі чи деінде поблизу. Народ пожвавівшав: гобіти почали позначати в календарі дні до свята, і з нетерпінням виглядали листоношу, сподіваючись отримати запрошення.

Незабаром посипались і запрошення, причому так рясно, що на пошті Гобітова стало годі працювати, а пошту Поріччя ніби накрила лавина, тож листоношам довелося кликати на підмогу помічників-добровольців. Їхній безперервний потік рухався вгору Пагорбом, несучи сотні чемних варіацій на тему: «Дякую, я обов'язково прийду».

На хвiртці Торбиного Кута з'явилося оголошення:

ВХІД ДОЗВОЛЕНО ТІЛЬКИ У СПРАВАХ ВЕЧІРКИ

Проте навіть тих, хто мав чи вдавав, що має стосунок до Вечірки, нечасто пускали досередини. Більбо був поглинутий написанням запрошень, нотуванням відповідей, загортанням подарунків і різними суто особистими приготуваннями. З часу появи Гандальфа старого гобіта ніхто не бачив.

Прокинувшись одного ранку, гобіти угледіли, що на просторому полі на південь од парадного входу до оселі Більбо густо понатягувано мотузок і повбивано паль для наметів і шатер. У крутосхилі, зверненому в